

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

*Управління організації фундаментальних
та прикладних досліджень*

*Кафедра державної політики
та управління політичними процесами*

**ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ
ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Науково-методична розробка

**Київ
2011**

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 184/7-7 від 30 серпня 2011 р.)*

Авторський колектив :

***Е. А. Афонін, О. Л. Валецький, В. В. Голубь, Л. В. Гонюкова, В. М. Ко-
заков, М. М. Логунова, М. І. Пірен, В. А. Ребало, О. В. Суший, В. В. Тер-
тичка, В. А. Шахов.***

Рецензенти :

О. В. Бабкіна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

В. М. Бебик, доктор політичних наук, професор, проректор з політичних комунікацій Університету “Україна”, голова Всеукраїнської асоціації політичних наук.

Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / авт. кол. : Е. А. Афонін, О. Л. Валецький, В. В. Голубь та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребала, В. А. Шахова. – К. : НАДУ, 2011. – 44 с.

Висвітлюються проблеми політичної відповідальності державно-управлінської еліти як одного з найважливіших чинників удосконалення державно-управлінських відносин та підвищення ефективності державного управління в Україні. Аналізується стан та визначаються шляхи підвищення рівня політичної відповідальності державно-управлінської еліти за її діяльність у здійсненні трансформаційних перетворень в Україні.

Науково-методична розробка виконана в рамках дослідження теми НДР “Вдосконалення державно-управлінських відносин в умовах трансформації українського суспільства” (ДР № 0110U002466) комплексного наукового проекту “Державне управління та місцеве самоврядування”.

УДК 32.086(076)

Вступ

Історичний та міжнародний досвід переконливо свідчить, що серед різноманітних критеріїв, що використовуються в процесі оцінки характеру та ефективності державного управління, є проблема відповідальності органів державної влади й управління за свої рішення і дії. Розв'язання цієї проблеми багато в чому пов'язане з досить впливовими соціальними групами – політичною та державно-управлінською елітами, які є одним із найважливіших чинників реалізації суспільних змін. Ураховуючи особливу значимість системи державного управління, яка покликана спрямовувати вектори суспільного розвитку, проблема політичної відповідальності еліт виступає як найважливіший фактор, що визначає тип життєдіяльності, характер і динаміку розвитку суспільства.

Природно, що врахування цього фактора, визначення шляхів підвищення політичної відповідальності державно-управлінської еліти є невід'ємною умовою вирішення завдання вдосконалення державно-управлінських відносин і державного управління в цілому. Особливої актуальності означена проблема набуває у зв'язку з тим, що органічний дефіцит відповідальності (притаманний не тільки правлячим суб'єктам, але й майже всім політичним акторам), яка б забезпечувала не лише дотримання зобов'язань, але й відплату за їх порушення та неправомірні вчинки, є доволі типовою рисою сучасної української політики.

Осмислення досягнень світової та сучасної пострадянської державно-управлінської науки, аналіз вітчизняної практики реформаційних перетворень дають авторам підстави запропонувати власне бачення проблеми політичної відповідальності політико-управлінської еліти як одного з найважливіших чинників розвитку процесів демократизації у сфері державно-управлінських відносин та підвищення ефективності державного управління в Україні.

Тому метою науково-методичної розробки стало поглиблення знань слухачів НАДУ щодо політичної відповідальності в процесі здійснення ефективного управлінського впливу; формування вмій та навичок ефективно застосовувати їх у практиці політичної та управлінської діяльності.

1. Поняття політичної відповідальності

Історичний і міжнародний досвід переконливо свідчить, що авторитетною, впливовою й головною ефективною може бути тільки така влада й відповідно таке управління, які здійснюються на основі усвідомлення і реалізації відповідальності – юридичної (тобто встановленої законом), історичної, політичної і, зрештою, моральної – перед суспільством за свої рішення і дії. Відповідальності перед минулим, сьогоденням і майбутнім.

Як зауважує з цього приводу російський учений В.Лапін, проблема полягає “не стільки в тому, щоб обрати правильний напрямок руху і здійснити перехід від однієї моделі правління до іншої, скільки в тому, щоб зрозуміти причини і, по можливості, знайти шляхи подолання традиції безвідповідальності влади за рішення, які нею приймаються” [1, с. 75].

Відповідальність, як відомо, розглядається найчастіше як морально-психологічна якість (“почуття відповідальності”) вільної і зрілої особи, яка визначає своє життя, його зміст і напрям. Це усвідомлення людиною свого покликання присвятити життя здійсненню мети, яке надає їй самопосилення і водночас здатність долати внутрішні і зовнішні перепони на шляху до неї, змушує постійно звіряти те, що зроблено, з тим, що потрібно зробити, судити свої справи і вчинки за совістю і честю. М.Вебер не випадково вважав вирішальними для політичного діяча три якості: пристрась (повна самовідданість справі), почуття відповідальності (“головна дороговказна зірка”) і окомір (здатність адекватно сприймати і відтворювати реальність).

Однієї пристрасі, підкреслював він, хоч би якою справжньою вона видавалася, ще не досить. Вона не зробить “вас політиком, якщо, будучи відданим “справі”, ви не вважатимете *відповідальність* перед цією справою провідною зіркою вашої діяльності. А для цього (і то головна психологічна якість політика) потрібен *окомір* – здатність із внутрішньою зібраністю та спокоєм віддатися впливу реальностей” [2, с. 174].

Відповідальність це елемент правового статусу будь-якого державного органу при здійсненні владних повноважень у сфері публічної влади. Публічна відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності тим, що в ній поєднуються полі-

тичні, правові й моральні види відповідальності [3, с. 88]. При цьому суб'єкти відповідальності – органи державної влади та їх посадові особи – несуть її відповідно до Конституції перед основним джерелом публічної влади – народом.

Отже, рівень політичної відповідальності суб'єктів влади і управління виступає чи не найголовнішим критерієм і виміром ступеня демократичності політичної системи і рівня розвитку громадянського суспільства.

Політична відповідальність докорінним чином відрізняється від юридичної відповідальності. Якщо остання пов'язана із застосуванням негативних санкцій за порушення визначених законом норм поведінки та діяльності, то політична відповідальність постає як відповідальність за належне здійснення державної влади, державне управління в цілому [4, с. 19].

У найбільш широкому розумінні політична відповідальність означає відповідність якостей носіїв владно-управлінської діяльності (ділових, культурних тощо) і реалізації ними своїх функцій і повноважень тим умовам і завданням, які постали перед країною і суспільством (на виклики часу, відповідь на об'єктивні вимоги до неї). Це глибоке усвідомлення суб'єктами влади й управління життєво важливих інтересів суспільства і країни, свого покликання самовіддано боротися за їх здійснення, здатність виробляти якісну політику, приймати найкращі рішення, здійснювати їх з максимальною користю заради загального блага.

Значимість політичної відповідальності полягає ще й у тому, що вона спонукає до розвитку й усіх інших якостей відповідно до найвищих ціннісних критеріїв демократії. Відповідно сутність політичної відповідальності визначається відповідальністю органів державної влади і посадових осіб перед народом, населенням певної території за невідповідність їх діяльності мандату довіри, а суб'єктами політичної відповідальності при цьому постають ті носії влади й управління, які реально визначають зміст державно-управлінських рішень і відповідної діяльності.

Підвищення рівня політичної відповідальності виступає як одна з найважливіших цінностей державної влади і наріжний камінь удосконалення системи державного управління, що, у свою чергу, виступає як необхідний чинник підвищення ефективності державного управління. І це зрозуміло, оскільки державне управління традиційно розглядається як процес, можливий виключно в межах державних органів влади.

2. Політична відповідальність у системі політичних та державно-управлінських відносин

Політична відповідальність є змістовим чинником, який визначає діяльність державних інститутів, партій і окремих політиків.

До суб'єктів політичної відповідальності можна віднести політичних акторів (партії, окремі політики, державні діячі), які безпосередньо формують і впроваджують політику; професійні і соціальні групи, які сприяють формуванню політики (експертне середовище, наукова та духовна еліта суспільства) і соціальні прошарки, на яких спрямована політика. До кожного із зазначених суб'єктів висувуються окремі вимоги політичної відповідальності. Якщо політика виявляється неякісною, то відповідальність за це несуть як некомпетентні політики, так і ті соціальні прошарки населення, які голосували за цих політиків.

Політична відповідальність – багатоаспектне поняття. У політичній відповідальності присутній комунікативний аспект, за допомогою якого суб'єкт політик позиціонує себе в політичному просторі. Комунікативна складова реалізується через проголошення суб'єктом політики своїх намірів, планів та обіцянок. Етична складова полягає в необхідності суб'єктів політики виконувати проголошені плани і програми. Етична складова полягає у вимогах, які висуває суспільство, щоб політична діяльність відповідала прийнятим морально-етичним нормам.

Таким чином, визначення політичної відповідальності пов'язане, з одного боку, із застосуванням оцінних суджень, з другого – з необхідністю раціонального осмислення результатів політичної діяльності.

В ідеалі політична відповідальна діяльність – це тотожність планів, засобів їх реалізації і отриманих результатів.

Можна визначити основні напрями порушення відповідальності. По-перше, це – популізм, який проявляється в проголошенні нереальних планів і нездійснених програм. По-друге, це некомпетентність, яка проявляється в нездатності використовувати ефективні прийоми формування і впровадження політики. По-третє, безвідповідальна політика є завжди неефективною і неякісною.

Політична відповідальність виконує контролюючу функцію, коли суспільство, вимагаючи проводити відповідальну політику, здійснює контроль за діяльністю суб'єктів політики. Вимоги до впровадження політичної відповідальності виконують також захисну функцію від некомпетентної політики. Також політична відповідальність виступає стимулом для подальшого розвитку політичних інститутів і державного управління. Використовуючи засоби підвищення політичної відповідальності можна будувати більш оптимальну систему політичних відносин і ефективне державне управління. Отже, політична відповідальність є змістовою характеристикою демократичних політичних систем і сприяє стабільності суспільства. Політична відповідальність – один із засобів демократичного контролю за владою.

Чинна нормативно-правова база визначає політичну відповідальність передусім політичних державних діячів. Водночас необхідно зазначити, що законодавець намагається уникнути вживання поняття “політична відповідальність” при створенні законів, які визначають діяльність учасників політичного процесу. Зокрема, у Законі України “Про політичні партії” і законах про вибори депутатів Верховної Ради і місцевих рад різних рівнів використовуються лише поняття адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення. Однак відсутнє визначення політичної відповідальності партій і депутатів. Так само це поняття не використовується у законах України “Про регламент Верховної Ради України”, “Про Кабінет Міністрів України” та інших нормативних актах, що визначають діяльність суб'єктів державної політики.

Аналогічна ситуація спостерігається стосовно програмних документів партій. У текстах програм політичних партій і коаліційних угод, які створювалися депутатськими фракціями впродовж 2006-2010 рр., відсутні посилання на політичну відповідальність, яку брали на себе учасники політичного процесу.

Така ситуація пояснюється тим, що законодавець не вважає поняття політичної відповідальності юридичним, тобто цей вид відповідальності не містить правопорушень. Законодавець дотримується думки, що політична відповідальність не підсудна органам правосуддя, позаяк судова система не може бути суб'єктом політики. Звідси сформована установка, що політична відповідальність є сферою політичних оцінок та мотивів, а не юридичних приписів. Відтак, притягнення до політичної відповідальності є виключно наслідком невиконання політичних обіцянок. Цими

аргументами продиктований висновок в окремій думці члена Конституційного Суду України, який наголошує на необхідності відмежовувати “конституційно-правову (політичну) відповідальність” від кримінально-правової [5].

Підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності є порушення посадовими особами визначених конституційних обов’язків. Відтак конституційно-правова відповідальність, безумовно, є одночасно і політичною. Разом з тим за формою реалізації політична відповідальність може бути як правовою, так і неправовою. Неправова форма політичної відповідальності настає в тих випадках, коли державним діячам або партіям населення відмовляє в підтримці на парламентських або президентських виборах. Як зазначає А.Русанов, суть політичної відповідальності полягає, “по-перше, у свідомому дотриманні політичним суб’єктом норм і правил політичного життя, в усвідомленні свого обов’язку на основі моральних принципів і правових норм, а також у нормативному закріпленні підзвітності, підконтрольності якомусь органу в системі влади” [6].

Напрями підвищення політичної відповідальності в сучасних умовах

Проблема підвищення відповідальності належить до першочергових у денному для реалізації завдання створення ефективного державного управління.

Визначимо основні напрями розвитку інституту політичної відповідальності.

Головний із них – удосконалення правової бази через встановлення більш ефективних засобів контролю над діяльністю органів влади з боку інститутів громадянського суспільства.

Для реалізації зазначеного доцільно в законодавчих актах, які визначають політичну діяльність, передбачити форми контролю громадянського суспільства над суб’єктами політики. Діапазон громадського контролю повинен включати різні засоби: від попередження і висловлення вотуму недовіри до відставки та позбавлення повноважень.

Особливу увагу необхідно приділити впровадженню механізмів відповідальності депутатів різних рівнів. Чинні політико-правові форми відповідальності депутатів є декларативними і на практиці, як правило, не застосовуються. Тому необхідно законопроєктом про статус депутатів Верховної Ради і місцевих рад доповнити

вимогами дисциплінарного та етичного характеру з метою підвищення відповідальності депутатського корпусу.

Окремим напрямом у цій справі мають стати законодавчі новації стосовно політичних програм та коаліційних угод. Суттю цих новацій повинно стати позбавлення маніпулятивних функцій політичних програм. У законодавчі акти, які визначають діяльність суб'єктів політики, повинні бути внесені концептуальні вимоги стосовно програм. Ці вимоги повинні слугувати базою для об'єктивної оцінки результатів політики.

Процеси корпоратизації та клановість політики нівелюють політичну відповідальність. Зокрема, пропорційна виборча система, що базується на моделі закритих партійних списків, сприяє деперсоналізації політичної відповідальності. Звідси можна визначити важливий напрям підвищення політичної відповідальності, який полягає в закріпленні на законодавчому рівні відповідальності партій за виконання передвиборчих програм та коаліційних угод.

Ефективним напрямом розвитку інституту відповідальності може стати впровадження практики дострокового припинення повноважень посадових осіб, призначених за політичними мотивами, а також відзив депутатів Верховної Ради і місцевих рад з мотивів політичної відповідальності.

Отже, очевидною є необхідність розвитку інституту політичної відповідальності і завдання встановлення раціонального поєднання адміністративної і політичної відповідальності в роботі державних органів влади.

3. Соціокультурна природа політичної відповідальності та особливості її прояву в умовах української трансформації

Вступаючи у політичну боротьбу за владу, політичні гравці здобувають не тільки права, інструменти й механізми для впровадження власних ідей та реалізації інтересів. Отримані владні повноваження передбачають відповідальність їх носіїв, вимагаючи від політиків доцільних рішень та ефективної діяльності, які визначатимуть авторитет держави та життя суспільства. Водночас

відповідальність не тільки за власну долю, але й за долю держави є також обов'язком кожного громадянина, в цьому її підтримують існуючі демократичні права та свободи. Для сучасної Української держави наріжною стала проблема надто широкого розуміння свободи, яке вже доволі відчутно загрожує безпеці індивіда і всього соціуму. У цьому контексті розмова про політичну відповідальність політика та громадянина набуває першорядного значення та практичної актуальності: і не тільки через те, що від цього залежатиме якість дій сучасника, але й у зв'язку з тим, що сьогоднішній результат соціальної дії визначатиме долю наступних поколінь. Відповідальність у її тотальності, за висловом Г.Йонаса, виходить за рамки безпосереднього теперішнього життя через майбутнє [7].

У системі соціальної регуляції відповідальність об'єктивно і суб'єктивно, формально і неформально, відкрито і приховано визначає межі вільної діяльності людини (груп, колективів, інститутів та ін.) відповідно до їх прав та обов'язків. Не останню роль у цьому відіграє загроза покарання за порушення останніх. Тому відповідальність може визначатися як емоційно-психологічна реакція щодо санкцій за порушення встановленого законом балансу прав та обов'язків.

Відповідальність містить інтелектуальний та емоційний зміст і визначає цінність, соціальну значущість та ефективність вчинків, намірів, з яких відтворюється свідома людська діяльність. Вона вимагається або приписується суб'єкту згідно із загально-визнаними правилами та нормами. Закладена в підґрунтя відповідальності ціннісна та нормативна зорієнтованість на запобігання негативним наслідкам вільної діяльності людини по відношенню до навколишнього середовища та інших людей надає соціальній реальності та соціальним відносинам структуру норм та дій і наповнює їх сенсом. Психосоціальною стороною відповідальності, яка нормативно обмежує дії людини, виступають почуття боргу/ провини як орієнтація на виконання свого обов'язку, морального боргу та правових норм, і страх перед покаранням через його невиконання.

Відповідальність може визначатися на індивідуальному, колективному та інституційному **рівнях**.

Індивідуальна відповідальність представлена, по-перше, через внутрішні смисложиттєві орієнтири та переконання особистості (суб'єктивна відповідальність), та, по-друге, її рольовою позицією (громадянська відповідальність). Послаблюючи інди-

відуальну відповідальність, людина набуває відчуття всевладності та реальної безвідповідальності.

Колективна відповідальність віддзеркалює наслідки діяльності групи в цілому. У групі досить нелегко визначити особистісну міру відповідальності кожного індивіда та його дії. Це завдання набагато ускладнюється, коли групою виступає маса: навіть за наявності фактів порушень часто неможливо визначити конкретних осіб, адже в масі людина втрачає самоконтроль (часом і пам'ять щодо деталей подій), підкорюючись стихії натовпу.

Інституційна відповідальність, або відповідальність за інституційні та корпоративні дії розглядається як результат колективної діяльності організацій, інститутів та корпорацій. Її прикладом може бути, зокрема, лідерська відповідальність відповідно до адресатів та інших суб'єктів.

Політична відповідальність розуміється як специфічний функціональний соціально-політичний інститут, який розкриває нормативно-регулятивну спрямованість політичної діяльності соціальних суб'єктів [6]. Відповідно політична відповідальність постає як оформлена згідно з чинним законодавства інституція, яка дає змогу здійснювати контроль за діями влади як самим суб'єктам політичної діяльності, так і їх виборцям. Політична відповідальність, таким чином, забезпечує інституціоналізацію відносин між органами державної влади та громадянами, організаційно оформлюючи їх у систему комунікативних зв'язків, що ґрунтуються на встановлених та загальноприйнятих нормах і процедурах політичної діяльності.

Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина та аналіз цієї проблеми не буде повним, якщо не порушуватиметься питання про політичну свідомість та політичну культуру, про політичну соціалізацію та формування ціннісно-нормативних переконань, про політичну поведінку та політичну участь громадянина і т. ін. Тобто політична відповідальність як форма прояву політичної свідомості людини – громадянина та державця – визначається не тільки інституційною нормативно-правовою сферою, але й залежить від динамічного комплексу детермінуючих її психосоціокультурних чинників.

Таким чином, політична відповідальність є формопроявом інституту конституційно-правового та громадянського контролю, функціонування якого здійснюється на засадах прозорості та відкри-

тої комунікації між органами державної влади, які представляють державу, та громадянами, які представляють громадянське суспільство. Інституціоналізація цих відносин здійснюється на засадах не тільки встановлених та законодавчо визначених норм і процедур державно-управлінської діяльності як такої, але й передбачає забезпечення політичної освіченості та поінформованості громадян (але не маніпулювання їхньою свідомістю), розвитку їх політичної культури, що в цілому зміцнює громадянську позицію. Остання з'являється тоді, коли людина відчуває себе відповідальною не тільки за власну долю, але й усвідомлює безпосередній зв'язок, більше того – залежність долі держави від самої себе, власної щоденної діяльності. Осягнувши, що “Я дорівнює Держава”, людина відкриває для себе кардинально новий рівень сенсожиттєвих мотивацій, який ґрунтується на свободі та відповідальності.

Свобода та відповідальність суть одного й того самого явища – прагнення людини реалізувати себе в тих чи інших діях у межах тієї чи іншої спільноти. Відповідальність – зворотна сторона свободи як міри реалізації людини в спільноті, її втілення – в усвідомленому вчинкові.

Увагу сучасних дослідників усе більше привертають питання соціальних та соціально-психологічних проблем розвитку суспільства, структурних елементів людської психіки та їх взаємозгодження, взаємозв'язок із матеріальними (інституційними) компонентами соціальної організації. Досить точно співвідношення психосоціальної природи соціальних явищ і процесів та особливостей їх інституційної архітекτονіки відображає аксіома Сержа Московічі, який справедливо писав про нерозривність психічного та соціального. З огляду на це політична відповідальність може тлумачитися як особливий різновид взаємозв'язку між матеріальними компонентами політичної системи – державними і недержавними інститутами, які здійснюють владу, та нематеріальними компонентами – насамперед політичними нормами, які визначають діяльність суб'єктів політиків, та з іншими нематеріальними компонентами [8]. Звернемо увагу, що саме “інші нематеріальні компоненти” містять ті психосоціальні (ширше – психосоціокультурні) чинники, які визначають ключовий елемент суб'єктивної реальності – людську ідентичність.

4. Соціально-політична відповідальність політико-управлінської еліти за умов демократизації управління в Україні на вітчизняному досвіді та досвіді ЄС

Політична історія людства переконливо свідчить: домінуючою тенденцією розвитку цивілізації є поступова демократизація суспільного життя, де відповідальне становлення політико-управлінської еліти є стрижневою основою в демократизації управління.

Самовіддана боротьба європейських народів, особливо за останні 3-4 століття, передусім у XX ст., посилила тенденцію до підвищення соціальної відповідальності владних інститутів за управління суспільством.

Зокрема, у 1992 р. за Маастрихтським договором з метою не допустити неналежного управління в ЄС введено посаду Європейського омбудсмена, який обирається Європейським парламентом. За ініціативою омбудсмена інструментом у системі управління ЄС стає “Кодекс належної адміністративної поведінки Європейського омбудсмена” як типовий документ, у якому узагальнюються кращий досвід управління, де соціально-політична відповідальність посідає важливе місце.

Реалізація європейського вибору в Україні передбачає перехід до стандартів європейського урядування, а в його рамках запровадження належного управління як стрижневої основи демократизації суспільства, утверджуючи соціальну відповідальність політико-управлінської еліти.

Цивілізаційний розвиток XX ст. привів не тільки до багатьох відкриттів, позитивних змін, але й до величезної кількості негативу, який вплинув на соціально-політичні, екологічні зміни та негаразди.

У XXI ст. відповідальність стає основною моральною цінністю політика, управління, яка поширюється на всі сфери й аспекти приватного, суспільного й політичного життя, охоплює масштаби всієї планети та спрямована в майбутнє. Від утвердження цього почуття залежить напрям розвитку цивілізації й існування людства взагалі. Відповідальність висувається на перший план таких наук, як педагогіка, політика, управління, психологія, філософія, економіка, кібернетика, релігія тощо. Учені говорять про

необхідність формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, серед яких вагоме місце посідає відповідальність, а тому спрямовують зусилля на виховання вільної, гармонійної, інноваційної особистості, здатної відповідально ставитися до життя, навчання, діяльності, природи, родини, здоров'я, суспільно-політичних процесів тощо.

Проте для категорійного обґрунтування поняття соціально-політичної відповідальності політико-управлінської еліти варто звернутися до філософських концепцій, оскільки філософські категорії виступають базовою ціннісною основою всіх суспільних феноменів, за допомогою якої людина сприймає й оцінює навколишній світ. Велику увагу й значення відповідальності як однієї із найвищих цінностей надавали В.Віндельбанд, Г.Гегель, Г.Герц, Г.Йонас, Ж.-Ж.Руссо, Л.Фейєрбах, І.Кант, Е.Фромм та інші класики науки.

Отже, соціально-політична відповідальність еліти – це передусім вимога до особистості, що полягає в здатності передбачати результати власного вибору, об'єктивно оцінювати свої дії та аналізувати їх. Для соціально-політичної відповідальності політико-управлінської еліти велике значення має вибір як основа дії, від якого залежить розвиток елітної особистості. Моральний вибір і відповідальність є проявом свободи в тому випадку, коли служать суспільному прогресу, резонній політичній та управлінській стратегії.

Е.Фромм підкреслює необхідність відповідальності будь-якої особистості за власне існування. За Е.Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, повага, професія, любов, свобода. Він розрізняє поняття “відповідальність” і “обов’язок”, проводячи паралель з авторитарною та гуманістичною совістю. Таким чином, відповідальність має позитивний відтінок і є категорією свободи, а обов’язок – категорією несвободи [9, с. 376].

Значного поширення проблема визнання відповідальності як найголовнішої цінності технологічної цивілізації набула в працях німецько-американського філософа Г.Йонаса, науково-філософський доробок якого має величезний вплив на свідомість політико-управлінської еліти і нашого часу. За Г.Йонасом, відповідальність – категорія, спрямована в майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю XXI ст. [10].

Саме соціально-політична відповідальність політико-управлінської еліти є надскладним суспільним феноменом, оскільки пронизує всі сфери життя – від особистої до сфер суспільно-політичного життя. Тому у визначенні соціально-політичної відповідальності політико-управлінської еліти слід урахувувати два чинники, які доповнюють один одного і є інтегруючими складовими етики загалом.

Такими чинниками є об'єктивний, який має справу з розумом, і суб'єктивний, пов'язаний із почуттям [11, с. 133].

Дослідження джерел виникнення поняття відповідальності як суспільного феномену дає змогу встановити, що вона виникає власне у суспільно-політичному дискурсі, на державному праві, звідки поширюється на інші галузі: право, сферу науки і техніки в процесі цивілізаційних змін та, зокрема, змін у суспільстві.

Соціально-політична відповідальність політико-управлінської еліти як елемент суспільно-політичних відносин стверджувалася в основному паралельно становленню й еволюції самих суспільно-політичних відносин.

Це засоби і суб'єкти влади та їх політика, що дає змогу домагатися коригування або зміни політичного курсу, відсторонення від влади невартих і нездатних управляти суспільно-політичними процесами діячів. Тут і право вільної критики будь-яких суб'єктів влади, опору їхньому беззаконню, вираження невдоволення, негативної оцінки, недовіри, невиконання “злочинних” указів і наказів тощо. Якщо взяти, до прикладу, сучасне українське суспільство, то можна чітко це прослідкувати, тому й виникає запотребованість осмислення цього феномену.

Формування громадянського суспільства та сучасна політична ситуація в Україні активізували проблему соціально-політичної відповідальності політико-управлінської еліти. Двостороння відповідальність у суспільних відносинах державної влади та громадянина в процесі розвитку демократії стає важливим психологічним чинником соціалізації громадянина сучасного українського суспільства, яке трансформується на демократичних засадах.

Реальний стан соціально-політичної відповідальності в українському суспільстві засвідчують результати соціологічного опитування “Громадська думка в Україні – 2009” Омнібус [11, с. 521].

Чи несе те Ви особистісну відповідальність щодо стану справ у країні?

1. Так, несу	2,3%.
2. Частково несу	21,2%.
3. Не несу жодної відповідальності	62,9%.
4. Важко відповісти	13,5%.

Отже, не тільки еліта, але й громадяни не мають сформованої соціально-політичної відповідальності за стан справ в Україні, про що засвідчили 62,9% респондентів.

Тому й актуальність дослідження проблем соціально-політичної відповідальності політико-управлінської еліти викликана сучасним соціально-політичним станом України, зміною ролі політичних партій, політичних лідерів, структури державного управління. До того ж доцільність дослідження зумовлюється низьким рівнем соціально-політичної відповідальності сучасної української політико-управлінської еліти та високою динамічністю політичних комунікаційних процесів саме на стику взаємодії між розвитком демократії і громадянським суспільством, пошуком нових зв'язків та методів управління в системі суспільно-політичної динаміки.

Сподіватися на успішне вирішення завдань для соціально-політичних змін демократичного характеру в сучасному українському суспільстві можна лише за умов консолідації зусиль влади, партій, системи освіти, наукових установ, громадських організацій, ЗМІ та громадян. Важливу роль у виконанні цього завдання суспільство покладає на політичну та управлінську еліту, яка формує державну політику. Представники політико-управлінських еліт повинні насамперед самі демонструвати соціально-політичну відповідальну поведінку, а також популяризувати її за допомогою засобів масової інформації, власних вчинків, не лише в період передвиборчих баталій, а й після, в процесі реалізації обіцянок, викладених у програмах партій та блоків.

Сьогодні весь світ перебуває у стані переходу від колишньої біполярної системи до нової, контури якої лише визначаються. Колишні постсоціалістичні країни Центральної Європи та Балтії приєдналися до Європейського Союзу – спільноти країн розвинутої демократії. Про свій європейський вибір оголосила й Україна, тому проявляти культуру соціально-політичної відповідальності

в дії бажано враховуючи досвід країн Європейського Союзу та й своїх історичних надбань демократичного характеру.

У сучасному розумінні політико-управлінська еліта соціально-політичну відповідальність пов'язує зі стандартами ЄС та його демократичними цінностями, оскільки демократія, європейський досвід країн ЄС передбачає правову державу, соціально орієнтовану економіку, свободу слова, гідний рівень життя населення, захист приватної власності, свободу підприємництва, розвинуте громадянське суспільство тощо.

5. Політична відповідальність як визначальна ціннісна детермінанта державно-управлінських відносин в Україні

Одним із найважливіших соціально-ціннісних критеріїв державного управління є відповідальність, дефіцит якої є одним із суттєвих недоліків української державно-управлінської еліти.

Низький рівень відповідальності з боку насамперед представників органів державної влади пояснюється багато в чому низьким рівнем їхньої політичної культури, хоча відомо, що саме наявні в суспільстві державно-владні структури виступають не тільки як її складовий елемент, а і як інститути, що значною мірою зумовлюють тип політичної культури в суспільстві. Тож навряд чи можна вважати справедливими скарги деяких представників сучасної української політичної еліти на низький рівень політичної культури населення, адже він є похідним від її власної політичної культури – сама політична еліта має відігравати провідну роль у розвитку, підвищенні політичної культури, без якої громадянське суспільство існувати не може.

Розуміння правлячими колами ідей законності й права, обов'язку та відповідальності, честі й достоїнства співмірно із суспільною мораллю, перестає служити межею припустимого способу реалізації державної влади. Не випадково чутливість влади до суспільно значимих проблем і подій, навіть порівняно із радянським періодом, знижується. Цей факт засвідчує, що сучасна українська політична еліта досі не пододала стереотипи корпоративної свідомості, що зорієнтовує її професійну діяльність у сфері державної влади на суто приватні інтереси, небажання або не-

вміння рахуватися з реальними потребами суспільства, якому вона має слугувати.

Поєднання цих та інших ціннісних механізмів взаємодії державно-владної еліти і громадянського суспільства створює соціально-ціннісну базу системи державного управління. Слід зазначити, що порушення однієї, кількох, більшості чи всіх вимог, що висувуються до цієї взаємодії, призводить до виникнення ціннісного дисбалансу між державно-владною елітою і громадянським суспільством, наслідком якого є розходження ціннісної бази і загострення відносин між суб'єктами взаємодії.

Наприклад, у Російській Федерації досить широко дебатуються питання про розробку й прийняття закону “Про відповідальність посадових осіб суб'єктів Російської Федерації за порушення федеральних законів”. Щоправда, далі обговорення справа тут поки не йде, але сам факт дискусій з приводу його прийняття є достатньо показовим. Можливе в цьому випадку використання й досвіду Польщі, де існує спеціальний орган – Державний трибунал, до сфери компетентності якого входить вирішення питань відповідальності вищих посадових осіб за порушення конституції і законів. Цікавим у цьому відношенні є й досвід США, де конституційне законодавство передбачає прийняття присяги на вірність федеральній конституції для сенаторів і членів палати представників, членів законодавчих зборів суб'єктів федерації, а також посадових осіб виконавчої та судової гілок влади Сполучених Штатів і суб'єктів США. Подібна практика конституційно закріплена і в Україні, але вона здається більшою мірою формальною, адже коли присягу порушують усі, хто буде карати?

На особливу увагу заслуговує проблема підвищення політичної відповідальності **виконавчої влади**, оскільки саме її структурами здійснюється процес державного управління. Серед різноманітних критеріїв, що можуть використовуватися в процесі оцінки характеру здійснення виконавчої влади в державі і визначення її як авторитарної чи конституційно-демократичної, є, безумовно, проблема відповідальності виконавчої влади. Як правило, загальна тенденція полягає в тому, що ступінь відповідальності виконавчої влади та можливості здійснення політико-правового контролю за її діяльністю є характерними рисами для будь-якої демократично організованої державної влади [12, с. 11]. Авторитарним політичним системам властива ознака не лише самозамкнення виконавчої гілки державної влади, а й відсутність дійових ме-

ханізмів, які б дали змогу реалізувати принцип відповідальності органів виконавчої влади за здійснювану ними управлінську діяльність.

Специфічною ознакою конституційних демократій є те, що виконавча влада є відповідальною за свою діяльність не лише перед офіційним главою цієї гілки влади, а й перед законодавчою владою та всім суспільством, яке може впливати на процеси організації та функціонування виконавчої влади. При цьому в демократичних політичних системах можливості впливу на виконавчу владу з боку суспільства не обмежуються лише періодичним волевиявленням виборців. У них створюється і діє низка структур, які дають змогу доводити до виконавчих органів інтереси різних груп громадянського суспільства і відповідним чином відстоювати ці інтереси в законодавчому порядку. Таким чином, виконавча влада в політичних системах демократичного типу завжди обмежується у своїй діяльності принципом відповідальності, і, відповідно, нормативно-правові можливості та ступінь застосування й реалізації цього принципу виступають як найважливіший показник і ціннісний критерій рівня демократичності державного управління.

Особливість політичної відповідальності полягає в тому, що вона може наступати не лише за правопорушення, але й без таких (що частіше і трапляється). Наприклад, парламент виражає недовіру за недоліки в роботі уряду, певні недоліки, вважаючи політичний курс уряду чи окремих міністрів неправильним, часто у зв'язку із порушенням етичних норм.

У ряді країн можливим є імпічмент міністра, процедура якого аналогічна до процедури імпічменту президента. Наприклад, у Данії справа про імпічмент може бути порушена не лише парламентом, але й монархом, і рішення в цій справі приймає високий суд королівства.

На відміну від України, законодавство багатьох країн світу містить ряд суспільно важливих морально-політичних зобов'язань, яким повинний відповідати політичний діяч протягом усього терміну перебування на посаді (Литва, Естонія, Болгарія, Польща). Так, наприклад, за всієї своєї декоративності урочисте зобов'язання (присяга) дотримувати Конституції й інших законів, що дається Прем'єр-міністром та міністрами перед вступом на посаду своєму народові, має велике суспільно-політичне значення.

Це зобов'язання є одним із ключових елементів легітимності уряду, невід'ємною умовою довіри народу до виконавчої влади і

важливим моральним обмеженням для державного політичного діяча, якщо він опиниться перед спокусою порушити ті або інші правові норми. Такого роду зобов'язання й офіційно встановлені стандарти діяльності службовців (у загальному розумінні цього слова) спрямовуються на всебічне зміцнення авторитету і гідності державного управління в цілому. Якщо ж службовець, усупереч взятому на себе зобов'язанню, допускає серйозне порушення Конституції або законодавства, то щодо нього на цілком законних підставах може бути застосована процедура зміщення із посади.

Українське законодавство, на жаль, містить вимогу прийняття присяги лише щодо державних службовців, якими є, зокрема, керівники державних комітетів, органів виконавчої влади зі спеціальним статусом та місцевих державних адміністрацій. На нашу думку, це спричинюється відсутністю спеціальних нормативно-правових актів, які б регулювали правовий статус Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Хоча доцільніше було б такий обов'язок закріпити у Конституції України з огляду на принциповість та базовий характер присяги як такої. Тому, на наш погляд, усе ж таки слід перейняти позитивний досвід таких країн і внести пропозицію про закріплення обов'язку керівників органів виконавчої влади всіх рівнів приймати присягу на вірність народу України.

Якщо говорити про відповідальність глави держави (в більшості країн це президент), то існує безліч модифікацій конституційних норм. Президент може бути притягнутий до конституційно-правової відповідальності за порушення конституції і законів (Польща, Болгарія, ФРН, Італія, Хорватія, Литва та ін.), вчинення злочину (Польща, Білорусь), державну зраду (Італія, Росія), встановлену негідну поведінку (Ірландія), порушення присяги (Литва) та на інших підставах. Таким чином, можна помітити, що в механізмі відповідальності президента переважає саме конституційно-правова відповідальність – відповідальність за порушення конституції та законів. Вона найчастіше реалізується у формі процедури імпічменту, яка має складний характер та застосовується вкрай рідко. Навіть у США, де імпічмент став невід'ємною частиною механізму “стримань і противаг”, за два століття було тільки чотири невдалих спроби імпічменту президента [13].

Принцип політичної відповідальності президента закріплення в конституціях не знайшов. Крім того, в деяких країнах проголошується принцип повної політичної безвідповідальності пре-

зидента. Це викликано його обов'язками арбітра, примирителя між виконавчою та законодавчою владами. Разом з тим реально існує політична відповідальність президента. Так, приводом для порушення імпідменту найчастіше слугують політичні мотиви, під тиском політичних сил він може добровільно піти у відставку.

Таким чином, політична відповідальність вищих органів державної влади на практиці застосовується досить часто і нерідко витісняє конституційно-правову відповідальність. Зростаюча роль політичної відповідальності пов'язана із спрощеним порядком її застосування й тим фактором, що конституційна відповідальність, яка проголошується за принцип, не завжди знаходить відгук у чинному законодавстві.

Однією з важливих особливостей політичної відповідальності є докладне висвітлення в засобах масової інформації діяльності посадових осіб державної адміністрації та державних чиновників. Та й самі державні установи перебувають під сильним впливом стійких традицій охоче надавати таку інформацію. Результатом цього є те, що на всіх рівнях державної влади США інформація у значних обсягах є легкодоступною для зацікавлених у ній громадян. Більш того, кожного року федеральна влада видає тисячі документів, де детально описуються її програми та діяльність її відомств. Те ж саме стосується і органів влади штатів країни, а нині практично всіх муніципалітетів скільки-небудь значного розміру.

Ще одним чинником, що сприяє доступові до інформації широкого загалу та створенню середовища, яке серйозно заохочує до підзвітності й відповідальності перед громадянами, є те, що багато адміністративно-територіальних одиниць у Сполучених Штатах мають дуже суворі закони, які вимагають, щоб всі засідання керівних органів та протоколи цих засідань були відкритими й доступними для широкого загалу. Більше того, що стосується засідань, то більшість таких установ мають закони, які вимагають відповідного завчасного повідомлення про час, місце та мету проведення таких засідань. Хоча деякі з цих законодавчих актів містять значні обмеження, однак у багатьох місцях ці закони є дуже вимогливими. Наприклад, у штаті Флорида будь-який документ влади штату або місцевих органів влади стосовно будь-якого питання (за винятком даних про стан здоров'я тощо) повинен бути доступним для широкого загалу. Так, наприклад, власні письмові нотатки окремого урядового чиновника або державного службовця про

будь-які обговорення, які могли мати місце на засіданнях, в яких вони брали участь, повинні бути доступними для громадян та засобів масової інформації на їх вимогу. Відмова в них призведе до кримінальної відповідальності і позбавлення волі через ув'язнення.

6. Морально-психологічні засади формування політичної відповідальності національної еліти України

Більшість вітчизняних авторів визначають політичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, яка виникає в процесі діяльності різних суб'єктів у зв'язку з організацією, здійсненням та розвитком державної влади, а також у процесі розробки та проведення в життя політики, яка відображає прогресивні напрями та мету розвитку суспільства [4-6].

На нашу думку, таке визначення політичної відповідальності не розкриває її морально-етичного змісту. Як прояв реальної політики вона, попри все, виступає важливим механізмом морального вдосконалення суспільства. Демократія як система народовладдя передбачає певні механізми реалізації влади, які не обмежують діяльність її суб'єктів лише правовими нормами, а й включають моральну, передусім, політичну відповідальність за наслідки владної діяльності. Тому пропонуємо доповнити визначення політичної відповідальності і розглядати її також як моральний комплекс життєвих цінностей та критеріїв, якими керуються представники політичної еліти в процесі боротьби за владу та її реалізації.

Акцентування уваги на морально-етичній складовій політичної відповідальності зумовлено особливостями протікання політичних процесів у постсоціалістичних країнах, і в Україні зокрема. Тут політика внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин часто постає не ареною суперництва ідей, програм і позицій, а полем непримиренної політичної боротьби, конфліктів, насилля, розпалювання протистояння, змагання в нереальних обіцянках, які забуваються відразу ж після отримання влади. Велике занепокоєння викликає те, що ідеологічною зброєю при цьому часто стають морально-етичні, світоглядні та ідеологічні парадигми, а це, в умовах нерозвиненості демократичних інститутів, становить серйозну загрозу подальшій демократизації українського суспільства.

Відкритість суспільства і демократичне політичне середовище ставлять нові етичні вимоги до національної еліти. Від її якостей, здатності адекватно й оперативно відповідати на запити часу, нести відповідальність за долю суспільства значною мірою залежить успіх у вирішенні складних завдань перехідного етапу розвитку українського суспільства та його майбутнє. Все це визначається також її морально-психологічною готовністю до відповідальності перед суспільством.

Морально-етичний зміст політичної відповідальності національної еліти України, на нашу думку, повинен включати:

- п відповідальність перед собою, своєю совістю за слова, власні вчинки, дії, їх реальність та наслідки для суспільства;
- п високу вимогливість, передусім до себе і своєї команди;
- п честь, гідність та самоповагу;
- п дотримання слова, чесність і порядність перед людьми;
- п поєднання відповідальності перед суспільством загалом з відповідальністю перед окремими його представниками;
- п готовність до добровільної відставки з державних, політичних чи партійних посад у разі невиконання обіцянок чи втрати суспільної довіри тощо.

Політична практика демократичних країн свідчить, що ці суспільства реалізують морально-етичні засади політичної відповідальності національної еліти, спираючись на політичні інститути, законодавчі установи, громадські організації та громадську думку як важливий інститут розвиненого громадянського суспільства. Важливим соціально-психологічним чинником даного процесу виступає двостороння відповідальність державної влади та громадянина, сформована в процесі тривалого розвитку демократії.

Без сумніву, сьогодні Українська держава потребує інституційного забезпечення політичної відповідальності, який дав би змогу привести у відповідність суспільні очікування населення і зміст діяльності владно-управлінської еліти. Це, на нашу думку, надзвичайно важливо, оскільки неналежне, безвідповідальне використання державної влади останніми роками спричинило кризу довіри до державних органів і посадових осіб та втрату їх легітимності. Водночас не менш важливим є формування такої суспільної атмосфери, за якої б влада в особі державних службовців,

чиновників, політиків усіх рівнів зобов'язана була б дотримуватися норм суспільної моралі й показувати високі зразки моральної поведінки у своїх рішеннях і діях. А це вирішальним чином залежить від рівня суспільної моралі суспільства загалом.

Політична відповідальність національної еліти ґрунтується на певному рівні її психологічної готовності підтверджувати своє право на провідну роль у суспільстві. Звідси об'єктивно постає питання про її соціально-психологічні якості. Як справедливо зазначає політолог О.В.Литвиненко, кожне покоління еліти “має свої особливості, свій характер, обумовлені специфікою часу, її становлення і соціалізації, зокрема різний заряд соціальної енергії” [14]. Залежно від умов формування, становлення й особливостей діяльності виявляється і різний потенціал її активності. Підтвердження цьому можна знайти в історії багатьох країн світу, у тому числі українській періоду незалежності.

Як свідчать соціологи, найбільшим потенціалом соціальної активності і психологічної готовності до відповідальних дій володіють покоління, які загартувалися в післяпереломні часи. Національна еліта, яка висувається цими поколіннями, характеризується активністю, сильною орієнтацією на успіх, особистісною самодостатністю, вмінням ставити завдання і домагатися їх реалізації, високим рівнем відповідальності.

Ці соціально-психологічні якості зумовлюють і відповідну поведінку еліти, певний її стиль, а саме – консервативно-авторитарний.

Дослідження громадської думки, проведені Інститутом соціальної і політичної психології АН України, стосовно пріоритетів в оцінці якостей національної еліти засвідчують, що більшість наших громадян орієнтуються на її особистісно-психологічні якості. Серед визначених особистісних якостей, якими громадяни наділяють представників політичної і управлінської еліти, можна виділити такі:

- п морально-етичні якості, а саме: чесність, порядність, справедливість, відповідальність;
- п вольові та якості “сильної особистості”: рішучість, енергійність, здатність самостійно приймати рішення і вміння та готовність відстоювати власну точку зору;
- п інтелектуальні якості;
- п професійні якості;
- п патріотизм.

У контексті вищезазначеного загалом актуалізується значення морально-психологічного потенціалу національної еліти. Як свідчить кращий світовий досвід, стабільність та ефективність суспільного поступу забезпечується за умов дотримання національною елітою моральних принципів, які проявляються в:

- п розвиненому почутті відповідальності;
- п постійній потребі в турботі про інших людей;
- п здатності до активної участі в суспільному житті;
- п прагненні з користю для суспільства використовувати свої знання та здібності;
- п вмінні конструктивно розв'язувати складні суспільно-політичні проблеми тощо.

Вирішити раз і назавжди складну та суперечливу проблему ролі моральних норм у політичній діяльності досить складно і майже неможливо. Тому мова може йти про прийнятні форми взаємодії політики та моралі, їхній баланс, який можливий лише за умови гуманізації політики, зміцнення засад публічності, розгортання громадського дискурсу як основи морально-етичної легітимації політики. Саме за умов реальної демократії можливе досягнення прийняттого балансу між мораллю та політикою.

Демократизація тісно пов'язана з реалізацією ідеї відкритості політики й влади як важливої умови поєднання їх з мораллю, взаємоповажного діалогу між владою та суспільством. За таких умов важливого значення набуває легітимаційний аспект моралі по відношенню до політичної системи.

Моральна політика – це політика, яка ставить перед собою моральні цілі і намагається досягти максимального блага якомога для більшої кількості людей. Без морального виміру як політика, так і державне управління не має права на існування. Виходячи з цього здійснення політики й державного управління не може відбуватися поза моральним виміром, оскільки суспільство завжди буде об'єктивно зацікавлене, щоб політика, її цілі та засоби вписувалися в рамки прийнятих уявлень про добро і зло, інакше кажучи, відповідали вимогам моралі, яка є вищою за політику, оскільки охоплює своїми вимогами всю сферу суспільних відносин.

Вплив моральних норм на регулювання політики й державного управління повинен проявлятися в їх орієнтації на законні, правові засоби вирішення суспільних протиріч в інтересах якомо-

га більшого числа громадян, недопущенні, запобіганні ситуаціям вибору між діями влади і моральними настановами суспільства, відповідальності політиків і представників влади за свої дії і їх наслідки, що потребує не лише професійної компетентності, але й розвиненої моральної свідомості, гуманності, відчуття справедливості і співпереживання, відкритості і прозорості рішень органів влади, їх гласності і підконтрольності з боку суспільства.

Аналіз морально-психологічних засад політичної відповідальності національної еліти буде неповним, якщо не сказати про ще один, на нашу думку, надзвичайно важливий аспект, який характеризує її діяльність, – це орієнтація на моральні, гуманні засоби здійснення політики й управління.

7. Політична конкуренція та її вплив на формування політичної відповідальності національних еліт

Актуальність дослідження політичної відповідальності національних еліт у контексті політичної конкуренції і векторах розвитку державного управління в умовах сучасного українського суспільства зумовлена процесами глибокої трансформації, які переживає сьогодні наша країна. Проблема еволюції державно-управлінських відносин, взаємовідносин політичних лідерів, бюрократії, суспільних інститутів і громадян становить не тільки теоретичний, а й наочно-практичний інтерес, особливо в період змін суспільно-політичних відносин, організаційних структур, моделей політичної поведінки, управлінських методів і парадигм суспільного управління в цілому. Увага до таких тенденцій стає більш пильною в умовах криз, руйнування політичних інститутів, більшої індивідуалізації політики, формування нової національної еліти та поглиблення різноманітних форм політичної конкуренції.

Суттєві зміни протікають у багатьох соціальних інститутах як узятих окремо, так і в їх взаємовідносинах, тому важливим завданням є формування політичної відповідальності національних еліт за події сьогодення та перспективи розвитку країни, послідовності в прийнятті та реалізації політико-адміністративних рішень.

Управління як складова частина будь-якого суспільства розвивається разом із ним, але кожний наступний етап розвитку су-

спільства формує нову модель політико-адміністративного управління, яка в багатьох аспектах залежить від ідеологічних і політичних імперативів розвитку суспільства. Формування політичної відповідальності нових національних еліт – передусім політичної і адміністративної (апарату чиновників) лежить у площині з'ясування меж взаємодії і перетинання функцій політико-адміністративної діяльності.

Зазначена проблема має багатоаспектний характер. З одного боку, вона торкається майже споконвічного питання щодо окреслення оптимальної межі між політичним та неpolітичними рівнями самого державного управління, визначення доцільного складу посад політичних діячів (лідерів) і набору політично нейтральних посад різного роду державних службовців. З другого боку, постає питання і про врегулювання взаємовідносин політичного лідерства в рамках структури держави і розмаїттям політичних лідерів, які перебувають поза межами державного апарату, але прагнуть впливати на прийняття політичних рішень, а то й досягти офіційної влади.

Актуальний аспект становлять також шляхи продуктивного використання органами державного управління конструктивного потенціалу недержавного політичного лідерства, у тому числі опозиційного, а також завчасна нейтралізація або ж плідна перетрансформація деструктивних лідерських тенденцій. Важливими є і питання виявлення, оцінки та асиміляції перспективних неформальних політичних лідерів у структуру державних органів влади через виборчі процедури, призначення тощо. Така практична проблема породжує запит і на відповідну дослідницьку роботу, створення наукових підвалів для подальшого розвитку політико-адміністративних реформ.

Своєчасність подібних досліджень посилена ще й тим, що згідно з численними опитуваннями серед населення України дуже поширене невдоволення станом державного управління в нашій країні. Досить численними є і вислови щодо браку справжніх політичних лідерів, які б достатньою мірою уособлювали сподівання народу. Не схвалюються населенням і конфлікти у відносинах між різними політичними лідерами, гілками влади, державою і різноманітними політичними партіями та рухами.

Тому, маючи можливість опиратися на історичний та світовий досвід розв'язання проблеми збалансування державного управління на політичного лідерства в різноманітних політичних систе-

мах, Україна не звільнена від необхідності творчого пошуку в царині державного будівництва. Такий пошук має на меті як мінімум адекватно адаптувати чужий досвід до унікальності власних політичних реалій і як максимум – віднайти такі оригінальні форми політичної організації, які самі б могли скласти вагомий внесок України в скарбницю світового політичного досвіду, які вивели б нашу державу на світовій політичній арені, образно кажучи, з ролі переважно споживача ідей політичного будівництва. Надзвичайно важливим аспектом у цьому контексті є формування політичної відповідальності нових національних еліт за перспективи розвитку країни.

Відзначимо, що у період кінця ХХ ст. склалися умови для формування нової філософії управління, виходячи з необхідності: по-перше, формування нових форм взаємодії між законодавчою і виконавчою органами влади; по-друге, переорієнтації державної служби на задоволення потреб громадян; по-третє, децентралізації управлінських процесів; по-четверте, встановлення співпраці адміністративного апарату і чиновників, а також демократичного контролю за діяльністю системи політико-адміністративного управління.

Важливо брати до уваги також те, що Україна змушена вибирати оптимальну модель державно-політичної організації суспільства і здійснювати процеси соціальної модернізації в досить стислі строки, щоб не відстати від поступу світової цивілізації. Така обставина говорить про те, що наукове вивчення проблеми оздоровлення політичної конкуренції та збалансування політичного лідерства і державного управління не тільки дуже актуальне, а й термінове завдання української політики.

Політичний лідер у найбільш строгому значенні цього слова це суб'єкт, який здатен справляти цілеспрямований вплив на політичну свідомість та політичну поведінку певних соціальних груп. І саме здатність до впливу варто вважати ключовою ознакою цієї ролі. В таких загальних ознаках поняття політичного лідерства має значну зону перетину з національною політичною елітою, передусім у контексті суспільної підтримки, спроможності впливати на прийняття важливих суспільно-політичних рішень, готовності нести політичну відповідальність за їх наслідки. На сьогодні все ще немає чіткого розуміння щодо розмежування політичних і адміністративних функцій та посад в українському державотворенні, але з цього випливає, що політичними посадами в

державному апараті слід вважати ті, основні функції яких передбачають подібний вплив. Ще однією важливою обставиною є те, що політичне лідерство – це сфера суспільної діяльності, де конкуренція має яскраво виражений характер. Зазначена закономірність може цілком вважатися за прописну істину, яка стала вже настільки звичною, що дослідженню політичної конкуренції, як нам видається, не приділяється належної уваги, принаймні настільки ж пильної, як конкуренції в галузі бізнесу.

Перебудова та отримання Україною незалежності призвели до вихороподібної циркуляції української політичної еліти. Хоча на сьогодні цей процес і лишається все ще досить інтенсивним, але темпи його значно уповільнилися порівняно з недалеким минулим. І в цілому така стабілізація українського політичного лідерства має для державного управління насамперед конструктивний потенціал, оскільки в горнилі політичної боротьби відселектувалося вже чимало досвідчених і дієздатних політиків.

Проте зазначений конструктивний потенціал не може виявитися на повну свою силу, бо змагання за владу в середині нової української політичної еліти, навпаки, суттєво посилюються. А це не найкращим чином позначається на всіх щаблях державного управління, оскільки всупереч базовому принципу демократії щодо політичної нейтральності державних службовців українські політики настійно намагаються використати чиновництво у змаганнях за владу.

8. Політичні лідери як джерело державно-управлінської еліти: проблема відповідальності

Серед функцій політичних партій можна виділити виховання політичних лідерів та еліт. У статуті партій, як правило, доволі детально прописані умови вступу та процедура набуття членства, а також обов'язки членів партії та їх права, але не завжди прописана участь рядового члена партії в процедурі прийняття рішення, його можливості кар'єрного просування та відповідальність за політичну діяльність.

У перехідних системах, де інститути громадянського суспільства ще не зміцніли, інтегровані суспільні інтереси часто

підміняються вузькогруповими інтересами тих, хто створив і фінансує партію, отже, лідери не виховуються в партійному середовищі. Так виникають клієнтельні партії (кланові, олігархічні), які нічого спільного із становленням громадянського суспільства не мають. Це патронажні організації, які приділяють значну увагу організаційним аспектам роботи і мають забезпечувати постійне надходження ресурсів для своїх членів та симпатиків. Поширювати свій вплив їм відносно легко, оскільки лояльність їхніх прихильників повністю базується на наданні їм матеріальних благ і підтримки. Але видозмінені відповідно до пострадянських умов картельні партії не здатні виховувати державні еліти на принципі відповідальності.

Політична відповідальність партій, обраних до парламенту, є похідною від їх всенародного обрання, однак процедурно така відповідальність в Україні не розроблена. Політична відповідальність являє собою відносини між суспільством у цілому чи його політичними утвореннями і членами цього суспільства, яка тягне несприятливі наслідки для особи або групи осіб, щодо яких вона застосовується. Одна з перших спроб встановити політичну відповідальність належить до інституту президентства у Франції. “Президент Республіки є відповідальним перед французьким народом, який має право щодня робити до нього запити” (Конституція Франції 1852 р., ст. 5) [15].

Дослідники відзначають, що в українському законодавстві відсутня належна регламентація притягнення до відповідальності вищої категорії посадових осіб та осіб, які приймають політичні рішення в державі. В.Торяник наголошує на необхідності розробки і прийняття закону про конституційну відповідальність, в якому було б встановлено відповідальність держави в цілому; відповідальність вищого органу державної влади України; інших органів державної влади України; відповідальність Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя; відповідальність органів місцевого самоврядування; відповідальність посадових осіб; механізми реалізації конституційної відповідальності. Цей крок є важливим і корисним для демократизації нашої країни [16].

Визначити жорсткі норми політичної відповідальності в Україні намагаються через введення імперативного мандата, але ця спроба із самого початку була безперспективною. Імперативний мандат – правило, згідно з яким депутат представницького органу влади зв’язаний наказами виборців і протягом усієї своєї

діяльності відповідальний перед ними. При цьому законодавчо закріплено можливість дострокового відклику депутатів, які не виправдали довіри виборців.

У багатьох демократичних країнах такий мандат заборонений конституційно: Франція (ст. 27), ФРН (ст. 38), Італія (ст. 67), Португалія (ст. 14), Данія (ст. 56), Швеція (ст. 1), Греція (ст. 60). Шоста стаття Акта про обрання членів Європейського парламенту забороняє депутатам обмежуватись інструкціями чи імперативним мандатом [17 с. 48-51].

У демократичних державах імперативний мандат не застосовується через його протиріччя принципу національного представництва. Відповідно до цього принципу народний депутат виражає волю не конкретних виборців, які проголосували за нього, а всіх громадян.

В українській політичній дискусії акцент робиться на зв'язок депутата з керівництвом політичної партії. За допомогою введення імперативного мандата керівництво партії зможе карати депутата, який не дотримується партійної дисципліни. Ще за радянської доби імперативний мандат розумівся трохи інакше – як зв'язок депутата з виборцями, а не партійною верхівкою. Хоча це розуміння було суто формальним. У сучасній Україні імперативний мандат характеризує систему корпоративного представництва у владі з притаманними йому принципами та механізмами.

Є.Перегида зазначає, що в Україні імперативний мандат трансформувався в імперативний партійний мандат із протилежними тенденціями. З одного боку, він може послабити корпоративні впливи всередині самої партії на загальнопартійну стратегію. З другого – сприяє закритості, корпоративізації партійного керівництва, згортанню інтенсивних демократичних дискусій у середині партій [17].

На практиці реалізувати положення щодо імперативного мандата досить важко. Для створення механізму виключення народного депутата з фракції за недотримання дисципліни необхідно внести зміни в Закон України “Про статус народного депутата України”, вважають народні обранці. Залишається відкритим питання, хто буде виключати депутата-порушника з блоку. Процедура створення керівного органу блоку не прописана законодавчо, а отже, і використання імперативного мандата блоком, відповідно.

Належність народного депутата України до фракції Основний Закон України закріплює як його конституційний обов'язок, а

не як право. Повноваження народного депутата України припиняються достроково в разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або його виходу із складу такої фракції (п. 6 частини другої ст. 81 Конституції України).

Отже, Конституція України пов'язує чинність представницького мандата народного депутата України з його входженням і перебуванням у депутатській фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій), за списком якої він був обраний. Таким чином, положення частин п'ятої, шостої ст. 13 Закону щодо права народного депутата України вільно вийти зі складу депутатської фракції (групи) та щодо його права не входити до жодної зареєстрованої депутатської фракції не відповідають п. 6 частини другої ст. 81, частині шостій ст. 83 Конституції України [18].

Європейські країни пройшли довгий шлях еволюції поглядів на роль імперативного мандата в державному управлінні. Вважається, що відповідні стосунки зародились ще в античності. У середньовічній Європі депутати існуючих парламентів вважались делегованими певними суспільними групами, корпораціями і могли приймати рішення за їхньої згоди. Діяв принцип корпоративного представництва. І сьогодні у Бундесраті – Верхня палата парламенту ФРН – голосує не вся делегація від землі, а її керівник, оскільки інші члени делегації не можуть голосувати інакше. Заборонивши імперативний мандат у XX ст., європейські політичні партії перейшли до удосконалення партійної відповідальності. У багатьох партіях запроваджується британська модель із суворою дотриманістю членів фракції партійної дисципліни за якою наглядає окрема людина. Члени фракції отримують у письмовому вигляді перелік питань для розгляду в парламенті і рекомендації щодо голосування із визначених питань. Вільне голосування допускається по нестратегічних питаннях [19].

Отже, спільним аспектом діяльності політичних партій і парламенту є процес формування політичної еліти. Добір тих людей, які беруть безпосередню участь у затвердженні та здійсненні політичних рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї, здійснюється переважно через вибори і починається з висування та призначення політичними партіями кандидатів для участі у виборах в органи державної влади та місцевого самоврядування.

Висновки та рекомендації

1. Однією з причин неефективності державного управління і невдач у модернізації суспільства є розмитість поняття політичної відповідальності. Проведений аналіз показав, що в політичній системі сучасної України інститут відповідальності існує на початковій стадії розвитку. Відсутня політико-правова база, яка б визначала політичну відповідальність як окремих політиків, так і політичних організацій. Особливо це стосується партій, які згідно з Конституцією мають величезні права з формування парламентської коаліції і уряду. Водночас політична відповідальність партій за свою діяльність не регламентується жодним правовим актом.

У чинній правовій базі, яка визначає діяльність суб'єктів політики, залишається нез'ясованим, у чому конкретно полягає політична відповідальність і який повинен бути механізм притягнення до неї. Відтак на порядку денному стоїть завдання розвитку політико-правової бази, яка б визначала форми політичної відповідальності. Особливого значення це завдання набуває з огляду на поширення в суспільстві популістських сил, які спекулюють поняттям політичної відповідальності і використовують його у деструктивних цілях.

2. Структура поняття політичної відповідальності включає визначення її суб'єктів, функцій та напрямів порушення політичної відповідальності.

Основні порушення відповідальності полягають у проголошенні нереальних планів і нездійснених програм, а також у некомпетентності й неефективності політики.

Політична відповідальність існує у сфері оцінок та аналізу результатів політичної діяльності. Цим цей вид відповідальності відрізняється від конституційно-правової, яка реалізується за допомогою юридичних санкцій. Водночас реалізація політичної відповідальності повинна підкріплюватися іншими видами – конституційно-правовою, правовою та адміністративною.

3. Основні напрями розвитку інституту політичної відповідальності:

- скасування партійно-квотного принципу формування органів виконавчої влади, який здійснюється на підставі тінювих домовленостей. Розмежування політичних та адміністративних функцій у системі державного управління з метою визначення сфер компетенції адміністративної та політичної відповідальності;

– встановлення більш ефективних засобів контролю над діяльністю органів влади та опозицією з боку інститутів громадянського суспільства. Діапазон громадського контролю повинен включати різні засоби: від попередження і висловлення вотуму недовіри до відставки та позбавлення повноважень;

– законодавчі новації стосовно піднесення політичних програм та коаліційних угод. Суттю цих новацій повинно стати позбавлення маніпулятивних функцій політичних програм. Програма має бути, з одного боку, інструментом планування політики, з другого – засобом контролю з боку суспільства. Відтак у законодавчі акти, що визначають діяльність суб'єктів політики, повинні бути внесені концептуальні вимоги стосовно програм, які мають слугувати базою для об'єктивної оцінки результатів політики;

– закріплення на законодавчому рівні відповідальності партій за своїх представників в органах виконавчої влади. Доцільність впровадження практики звітування партій перед виборцями, дострокового припинення повноважень посадових осіб, призначених за політичними мотивами, а також відзив депутатів Верховної Ради і місцевих рад з мотивів політичної відповідальності;

– розробка і впровадження системи об'єктивного оцінювання ефективності і результативності роботи органів влади і місцевого самоврядування на кожному етапі прийняття управлінських рішень та їх реалізації.

4. Проблема взаємодії чинників політичної відповідальності та управлінської відповідальності в соціумі, зокрема у сфері формування механізмів ефективної системи політичного керівництва та державного управління в Україні, вивчена на даний час недостатньо, та й практика демократизації управління в суспільно-політичних нішах українського суспільства ще тільки почала реалізовуватися. Тому є велика суспільно-політична запотребованість більш глибокого дослідження соціально-політичної відповідальності еліти за демократизацію державотворчих процесів та всієї системи управління в Україні.

5. Демократичне реформування, яке в сучасній Україні обтяжене економічними кризами, політичною нестабільністю та психоневротичним станом українського суспільства, гостро потребує подолання свавілля щодо інтересів суспільного блага. Розбудова відносин на засадах взаємної відповідальності держави, суспільства та громадянина є одним зі шляхів вирішення цієї

загальносистемної проблеми, що вимагає вирішення наступних завдань:

- визначення суб'єктів та об'єктів відповідальності;
- встановлення меж, правил та процедур діяльності;
- увідповіднення статусів та завдань сучасним реаліям;
- переформування структур та процесів управління;
- зміни поведінки суб'єктів політичної діяльності;
- формування громадянської самосвідомості;
- розбудови форм відкритого діалогу між державою та громадянським суспільством;

– дотримання правових та етичних принципів.

6. Розв'язання поставлених завдань передбачає такі **кроки**:

– децентралізацію, розмежування рівнів, інститутів та сфер діяльності;

– визначення повноважень та встановлення відповідно до них відповідальності суб'єктів діяльності;

– упорядкування системи підзвітності та підконтрольності;

– жорстке впровадження правил дій;

– переконливу правову аргументацію, дотримання правової чистоти;

– прозорість та відкритість розробки, прийняття та впровадження політичних рішень (за винятком обмежень, що визначаються державною таємницею);

– широку та загальну поінформованість, донесення інформації щодо розроблених рішень та їх впровадження;

– визначення та дотримання морально-етичних стандартів.

7. **Інструментальними** формами контролю та впливу держави та місцевих громад виступають:

– публічні звітування;

– процедури відкликання;

– притягування до правової та дисциплінарної відповідальності;

– громадські збори;

– медіа;

– зв'язки з громадськістю;

– гласність як форма тиску суспільної (громадської) думки на політичний процес і політичних діячів тощо.

Упровадження **міжрівневих** зв'язків та відносин потребує:

– створення гарячих ліній, проведення телемостів,

– розробки інформаційних Інтернет-сторінок;

- організації громадських зібрань;
- проведення просвітницьких комунікативних заходів та акцій тощо.

8. У системі державного управління політична відповідальність визначатиметься шляхом:

- встановлення й розмежування на законодавчому рівні сфер повноважень та меж дій чиновників;
- визначення адміністративних правил та норм, дотримання яких є свідченням професіоналізму, об'єктивності та безпристрасності;
- вироблення стандартів бюрократичної поведінки та адміністративної компетенції щодо доведення до адресата соціальних благ та послуг;
- надання повноважень здійснювати політичний контроль на місцевому рівні;
- залучення громад та громадян до участі в справах тією мірою, щоб це не заважало та не ускладнювало діяльність професійних фахівців.

9. Маємо зазначити, що відповідальність накладається не тільки за неправомірні або неправильні рішення та дії, а за невиконані. Визначення на законодавчому рівні критеріїв примусу, звітування та вимог щодо виконання завдань є лише етапом розбудови інституту соціально-політичного контролю. У подальшому необхідно, щоб ці вимоги набули свого упровадження на рівні адміністративної етики – правил і норм, які б визначали бюрократичну поведінку та адміністративну компетенцію.

Список рекомендованих джерел

1. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2010. – С. 265-289. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf
2. *Афонін Е. А.* Психокультура України: “помаранчевий перехід” / Е. А. Афонін, О. А. Донченко, В. О. Антоненко // Соц. психологія. – 2006. – № 4. – С. 77-93. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281>
3. *Берлин И.* Два понимания свободы / Исайя Берлин. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/573/>
4. Введение в философию ответственности : монография / А. И. Ореховский и др. – Новосибирск : Изд-во СибГУТИ, 2007. – 227 с. Введение в философию ответственности. – Новосибирск, 2005. – 186 с.
5. *Гусейнов А. А.* Свобода воли и ответственность. Программа спецкурса / А. А. Гусейнов. – Режим доступа : <http://guseinov.ru/ped/svob.html>
6. История этических учений : учебник / под ред. А. А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2003. – 911 с.
7. *Йонас Г.* Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Ганс Йонас. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с. – Режим доступа : http://makhankov.ucoz.ru/load/tekst_russkogo_perevoda_knigi_gansa_jonasa_quotprincip_otvetstvennostiquot/1-1-0-15
8. *Кафарський В. М.* Політична і конституційно-правова відповідальність / В. М. Кафарський // Держава і право. – К., 2010. – Вип. 48. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/DiP/2010_48/3-1.pdf
9. *Крапивенский С. Э.* Социальная философия : учеб. для студ. гуманит.-социал. спец. вузов / С. Э. Крапивенский. – М. : ВЛА-

ДОС : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2004. – 411 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krapiv/11.php

10. *Кресіна І. О.* Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості / І. О. Кресіна, С. В. Балан. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – 10 друк. арк. (68 с.), 300 прим., – ISBN 978-966-171-123-4. Досліджено природу феномена відповідальності.
11. *Леонтьев Д. А.* Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психолог. журн. – 2000. – Т. 21. – № 1. – Режим доступа : <http://psylib.kiev.ua/>
12. *Леонтьев Д.* Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем / Д. Леонтьев // Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. – Т. 2. – Бирштонас ; Вильнюс : ВЕАЭТ, 2005. – С. 7-22.
13. *Локк Дж.* Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк. – Т. 3. – М. : Мысль, 1988. – С. 137-405. – Режим доступа : <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>
14. *Мей Р.* Новый взгляд на свободу и ответственность / Р. Мей. – Режим доступа : <http://psylib.kiev.ua/>
15. *Мусяенко С. Г.* Концептуализация понятия политической ответственности / С. Г. Мусяенко // Проблемы упр. – 2007. – № 4 (25). – Режим доступа : http://www.pu.by/iss/n25/MUSIENKO_25.pdf
16. *Ореховский А. И.* Основания ответственности: методологический и праксеологический аспекты : учеб. пособие / А. И. Ореховский. – Новосибирск, 2003.
17. Ответственность // Глобалистика : Энциклопедия. – М. : ОАО Изд-во “Радуга”, 2003. – С. 754-757.
18. Ответственность // Зорин В. И. Евразийская мудрость от А до Я : толковый словарь / Виславий Зорин. – Алматы : Создик-Словарь, 2002. – 408 с.
19. Ответственность // Философский словарь под ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – С. 403.

20. Ответственность // Этика: Энциклопедический словарь. – М. : Гардарики, 2001. – С. 342-343.
21. Політична відповідальність // Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 2004. – С. 503.
22. Свобода // Философский словарь под ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001.
23. Свобода // Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный Дом. – 2003. – С. 880-881. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/fil_dict/687.php
24. *Смелзер Н. Дж.* Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції, 1995 / Нейл Дж. Смелзер. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.
25. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / В. Франкл. – Режим доступа : <http://bookz.ru/authors/viktor-frankl/frankv01.html>
26. *Халдай І. В.* Політична відповідальність влади як складова побудови правової держави / І. В. Халдай // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 37. – С. 339-345. – Режим доступа : [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Halday_I_V_\(339-345\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Halday_I_V_(339-345).pdf)
27. Юридическая ответственность // Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т / отв. ред. М. Н. Марченко. – М. : Норма, 2007. – С. 655-698.
28. *Ясперс К.* Истоки истории и ее цель / К. Ясперс // Зарубежная политическая мысль, XX в. / ред.-сост. Г. К. Ашин, Е. Г. Морозова ; предисл. Т. А. Алексеевой. – М. : Мысль, 1997. – 830 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem/16.php

Список використаних джерел

1. Как менять конфигурацию власти в России? Круглый стол // ПОЛИС. – 1999. – № 4.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998.
3. Тернавська В. Політико-правові засади відповідальності уряду в Україні / В. Тернавська // Право України. – 2010. – № 7.
4. Мельниченко В. Розмежування політичної та юридичної відповідальності в державному управлінні / В. Мельниченко // Галузь науки “Державне управління”: історія, теорія, впровадження”: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 28 трав. 2010 р. – К. : НАДУ, 2010. – Т. 1.
5. Окрема думка Голови КСУ Скоморохи В. Є. стосовно Рішення КСУ у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президії Верховної Ради України “Про тимчасове припинення діяльності Компартії України” (1435-12) і “Про заборону діяльності Компартії України” (1468-12) (справа про укази Президії Верховної Ради України щодо Компартії України, зареєстрованої 22 лип. 1991 р.). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&user=1269518272763999>
6. Русанов А. В. К вопросу о соотношении политической и конституционно-правовой ответственности / А. В. Русанов // Вестн. ТГУ, “Гуманитарные науки. Право”. – Вып. 1 (57). – 2008. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/download/85865762.pdf>
7. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Ганс Йонас. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с. – Режим доступа : http://makhankov.ucoz.ru/load/tekst_russkogo_perevoda_knigi_gansa_jonasa_quotprincip_otvetstvennostiquot/1-1-0-15
8. Кафарський В. М. Політична і конституційно-правова відповідальність / В. М. Кафарський // Держава і право. – К., 2010. –

Вип. 48. – Режим доступу : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/DiP/2010_48/3-1.pdf

9. *Фромм Э.* Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : ООО “Изд-во АСТ-ЛТД”, 1988. – 568 с.
10. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
11. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / за ред. д-ра екон. наук Н. В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – 560 с.
12. *Коваленко А.* Відповідальність виконавчої влади: порівняльно-політологічні аспекти / А. Коваленко // Віче. – 2001. – № 11. – С. 10-21.
13. *Армаш Н.* Особливості відповідальності “державних політичних діячів”: співвідношення політики та закону / Н. Армаш // Юрид. журн. – 2005. – № 11. – С. 46-57.
14. *Литвиненко О. В.* Батьки і діти / О. В. Литвиненко // День. – 2002. – 5 листоп.
15. Конституція Франції. – Режим доступу : http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/FRANCE_W.HTM#II. – Р. 12
16. *Торяник В.* Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина у сучасній правовій державі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 22.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Торяник В. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 6-14.
17. *Перегида Е.* Императивный мандат: исторические аналогии и технологические составляющие / Е. Перегида // Нац. інтерес. – 2005. – Серп. – С. 48-51.
18. Рішення Конституційного суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п’ятої, шостої статті 13 Закону України “Про статус народного депутата України”, частини четвертої статті 61 Регламенту Верховної Ради України та офіційного тлумачення положень пункту 6 частини другої, частини шостої статті 81, частини шостої

статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 13 Закону України “Про статус народного депутата України” (справа про перебування народного депутата України у депутатській фракції). – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/pls/wccu/P000?lang=0>

19. Сучасна українська політика та політологи про неї// Вісн. школи політ. аналітики. – 2002. – С. 50. – Режим доступу : <http://www.spa.ukma.kiev.ua/directory.php>

З М І С Т

Вступ	3
1. Поняття політичної відповідальності	4
2. Політична відповідальність у системі політичних та державно-управлінських відносин	6
3. Соціокультурна природа політичної відповідальності та особливості її прояву в умовах української трансформації	9
4. Соціально-політична відповідальність політико- управлінської еліти за умов демократизації управління в Україні на вітчизняному досвіді та досвіді ЄС	13
5. Політична відповідальність як визначальна ціннісна детермінанта державно-управлінських відносин в Україні	17
6. Морально-психологічні засади формування політичної відповідальності національної еліти України	22
7. Політична конкуренція та її вплив на формування політичної відповідальності національних еліт	26
8. Політичні лідери як джерело державно-управлінської еліти: проблема відповідальності	29
Висновки та рекомендації	33
Список рекомендованих джерел	37
Список використаних джерел	40

Наукове видання

Авторський колектив:

Афонін Едуард Андрійович, **Валевський** Олексій
Леонідович, **Голубь** Валерія Володимирівна, **Гонюкова** Лілія
Василівна, **Козаков** Володимир Миколайович,
Логунова Марія Миколаївна, **Пірен** Марія Іванівна,
Ребало Валерій Андрійович, **Суший** Олена
Володимирівна, **Тертичка** Валерій Володимирович,
Шахов Валерій Андрійович

**ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ
ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Науково-методична розробка

Київ, НАДУ

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*

Редактор *С. М. Шиманська*

Коректор *С. Г. Крушельницька*

Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Підп. до друку 15.11.2011.

Формат 60×84/16. Обл.-вид. арк. 2,14. Ум.-друк. арк. 2,56.

Тираж 50 пр.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентіві України

03057, м. Київ-57, вул. Єжена Потьє, 20, тел. 456-67-93.

E-mail: vydav@academy.gov.ua

Свідцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.